

LA FUNDACIÓ I EL PERÍODE INICIAL DE LA SECCIÓ DE VALÈNCIA DE LA *REAL SOCIEDAD ESPAÑOLA DE HISTORIA NATURAL* (1913-1923)¹

Jesús Ignasi Català Gorgues

Departament d'Història de la Ciència i Documentació. Universitat de València

Paraules clau: *Institucions científiques, història natural, segle XX, Celso Arévalo, València, Espanya*

The beginnings of the section of Valencia of the *Real Sociedad Española de Historia Natural* (1913-1923)

Abstract: *The section of Valencia of the Real Sociedad Española de Historia Natural was founded by Celso Arévalo when he was professor in the Instituto General y Técnico (secondary school) of Valencia. He founded the Laboratorio de Hidrobiología Española at the same time. They say that Arévalo founded the section of Valencia because he had to lean on a stablished group of naturalists in order to develop the project of the Laboratorio de Hidrobiología. This paper checks that opinion, and demonstrates that Arévalo's initiative carried forward because the Valencian situation was suitable for his purposes. The paper also summarizes scientific activity and demographic growth of the section in the period 1913-1923.*

Key words: *scientific institutions, natural history, 20th Century, Celso Arévalo, Valencia, Spain*

La fundació de la secció de València: ¿una iniciativa personal de Celso Arévalo?

La secció de València de la *Real Sociedad Española de Historia Natural* va constituir-se el 25 d'octubre de 1913. A València, aleshores, hi residien disset socis; com que el reglament de la Real Sociedad establia un mínim de quinze socis residents per tal de constituir una secció a una localitat determinada, no hi havia cap impediment. El soci més distingit era el catedràtic de la Universitat, Eduardo Boscà, especialista en rèptils i amfibis

¹ Aquest treball pertany al projecte "L'activitat científica a la València de la Restauració: institucions, producció i difusió social", dirigit per Víctor Navarro Brotons i finançat per la I.V.E.I. (Generalitat Valenciana).

i excel·lent paleontòleg; ingressà a la *Real Sociedad* al poc de la seua fundació, el 1872. Tan il·lustre personatge no va estar, però, el promotor de la secció de València, tot i que gaudia de la consideració generalitzada necessària per a impulsar amb garanties semblant proposta; qui va moure's i qui va convocar la sessió constituent era un home que s'havia establert a la ciutat gairebé no un any abans: Celso Arévalo Carretero. Arévalo, lleonès nascut el 1885, i doctor en Ciències Naturals, havia pres possessió de la càtedra de l'Institut General i Tècnic de València a les acaballes del curs 1911-1912² (Enciclopedia Universal, 1930).

A la seua tesi sobre la introducció de l'ecologia a Espanya, Casado (1994) hi dedica una llarga i documentada secció a la figura de Celso Arévalo. Arévalo, familiaritzat amb les tècniques oceanogràfiques —no debades va fer dues estades a l'*Estación de Biología Marítima* de Santander— i entusiasta partidari dels corrents del pensament ecològic aleshores tan puixants, duia al cap quan aplegà a València tot un projecte d'institucionalització d'una nova —a l'Estat espanyol— disciplina científica: la limnologia, o per ésser més respectuosos amb la denominació que li donava Arévalo: la hidrobiologia.

Ràpidament i decidida, va enllestir Arévalo un laboratori biològic, en reformar el per altra banda excel·lent gabinet d'història natural de l'Institut; així, i d'un cop, s'hi garantia la formació pràctica dels alumnes i, alhora, Arévalo comptava amb un modest però veritable centre d'investigació, centre que en poc de temps es transformà en el *Laboratorio de Hidrobiología Española*, que malgrat la seua curta existència assolí un prestigi destacable a l'àmbit de la ciència espanyola del primer terç de segle. Als locals de l'Institut on s'albergava aquest laboratori va fixar llur seu la secció de València de la *Real Sociedad*.

Amb tot açò, manté Casado que Arévalo impel·lí la creació de la secció de València per tal com necessitava el suport dels científics locals si volia superar el localisme habitual de la major part de les incitatives biològiques de l'època no vinculades al *Museo de Ciencias Naturales* de Madrid. Hom no pot dubtar que Arévalo fou el principal responsable de la fundació de la secció de València; així, al recull que trobem a l'acta de la sessió de la *Real Sociedad* a Madrid, que fa referència a la fundació de la secció, llegim:

"Habiéndose dado cuenta de que por iniciativa del Sr. Arévalo ha podido constituirse en Valencia una Sección de esta SOCIEDAD, el Sr. Fernández Navarro propone conste en acta el excelente efecto que esa noticia ha causado en la Junta, accediéndose a lo propuesto por unanimidad" (Real Sociedad Española de Historia Natural, 1913b: 421).

Des del principi, doncs, Arévalo fou reconegut com a impulsor de la secció de València. I al final de la seua estada a València, quan la secció s'assabentà del seu trasllat a l'Institut Cisneros de Madrid, el seu consoci i company de claustre a l'Institut de València, Àngel Blas de la Cruz Nathan, parlava d'ell en termes tan explícits com ara *"fundador primero y alma siempre de nuestra Sección"* (Sección de Valencia, 1919a: 56); alhora, va proposar el mateix Cruz nomenar Arévalo president honorari, proposta que va ésser acceptada per aclamació.

² La càtedra restava vacant des que, rere uns anys, un excel·lent naturalista i docent, Emilio Ribera, l'abandonés per traslladar-se a Madrid.

Suports a les iniciatives d'Arévalo

Amb totes aquestes dades, resta palès que Arévalo va estar l'indiscutible fundador i animador de la secció de València. Nogensmenys, tot i admetent amb Casado que Arévalo va impulsar la secció per tal de recolzar-se en el grup de naturalistes valencians contemporanis en la seua tasca d'implantació de la hidrobiologia, cal matisar que tot açò no hagués passat de senzill somni propi d'un jove i il·lusionat científic si a València, llavors, no hi sobresortiren personatges de relleu científic i social, és a dir, si el grup de suport hagués estat mediocre. Arévalo va rebre una ajuda clau al seu entorn laboral: la de la direcció de l'institut. És gairebé impossible d'explicar com, de cop i volta, un jove i desconegut catedràtic nouvingut escometés unes reformes, amb despeses d'una certa importància, sense estar patrocinat per, almenys, un membre influent del claustre que fos capaç de convèncer la direcció de la importància de l'assumpte i del prestigi que assoliria el centre amb una iniciativa tan avançada... i tan arriscada. Arévalo trobà en Francisco Morote i Greus, catedràtic d'Agricultura i destacat prohoms a la València de l'època, tota l'ajuda necessària per dur a terme el seu projecte. Morote era el secretari de l'institut a l'arribada d'Arévalo a València, i accedí a la direcció del centre l'any següent. Morote no només era influent al si de l'institut; també gaudia d'influències entre els grups dirigents de la ciutat, i així mantenia una relació intensa amb importants càrrecs municipals. En constituir-se la secció de València, va atraure un nombrós grup de benestants que, malgrat no elevar el nivell científic de la institució, sí que l'afermaren socialment. Més modestament, també col·laboraren amb Arévalo unes altres persones de l'institut, en general companys de claustre, com el ja esmentat Cruz Nathan.

Per tal de comprendre millor les actituds de l'institut i d'altres institucions valencianes, així com de persones particulars vers les iniciatives d'Arévalo, cal fer una anàlisi detinguda de les primeres sessions de la secció de València. A la sessió constituent hi assistiren, a més del convocant Arévalo, el jesuïta Jaime Balasch, aleshores professor al col·legi de Sant Josep de València; Eduardo Crú, dissecador; José Hueso, numerari d'Història natural a l'Escola Normal; Luis Pardo, deixeble d'Arévalo i estudiant de ciències; completaven l'assistència Pablo Verdeguer i Angel Cruz Nathan. Un altre auxiliar de l'institut, Julio Esplugues, i el prohoms José Sanchis Pertegás excusaren la seua absència. Els tres professors universitaris que eren socis, i socis amb antiguitat, tampoc no hi assistiren; dels tres, només va excusar-ne l'absència el matemàtic Ignacio Tarazona; de l'auxiliar de la facultat de Ciències, Rafael Tarín, no he trobat cap referència en les actes; però l'absència sens dubte més significativa va estar la d'Eduardo Boscá, el catedràtic d'Història natural i el científic, amb molta diferència, més reputat d'entre els socis valencians. La Universitat, doncs, quedava al marge de la vida de la secció des de l'inici. Cinc nous socis foren presentats en aquesta sessió; un d'ells Francisco Morote, que així referendava personalment i institucional, el suport de l'institut al projecte d'Arévalo; un altre era el professor d'Història natural de les Escoles Pies de la ciutat, el pare Juan Crisóstomo Vidal; completaven la relació el farmacèutic de Carlet Ramon Trullenque, i els estudiants de ciències Ramon Martí i Salustio Alvarado (Sección de Valencia, 1913a).

La primera junta directiva de la secció s'establí, naturalment, a la mateixa sessió constituent. La presidia Sanchis Pertegás, el pare Balasch era el vicepresident i Cruz Nathan el tresorer; Arévalo va reservar-se la secretaria. Dos mesos després, Luis Pardo era nomenat

sotssecretari, a proposta de Cruz Nathan, per a ajudar al molt carregat de treball secretari (Sección de Valencia, 1914a). Així, els tres càrrecs amb més poder real restaven en mans de persones vinculades a l'institut; Pardo, tot i que era estudiant universitari, i lògicament no podia pertànyer a la plantilla de l'institut, mai no es va apartar definitivament d'aquest centre, on havia cursat el batxillerat fins al mateix 1913, ultra que Arévalo l'hi ajudava amb lliçons particulars per tal que s'examinara en qualitat d'alumne lliure de les assignatures de la carrera. Només llicenciar-se, el 1919, ingressà a l'institut com a auxiliar interí; hi romangué en tal situació fins a 1926, i des d'aqueix any fins a 1928 ocupà la plaça per concurs³ (Casado, 1994).

El clergat, amb escoles de segon ensenyament en la ciutat i la província, i amb una certa tradició naturalística, també donà suport a Arévalo. Aquest, segons Casado (1994), era un home fervorós en els aspectes religiosos i convençut practicant, alhora que obert científicament, i ferm partidari de les teories evolucionistes. Fins a quin punt la religiositat d'Arévalo va atraure els clergues és una qüestió oberta i que caldrà abordar en futurs estudis; el fet comprovat és que professors d'història natural d'una part significativa de col·legis religiosos valencians —jesuïtes de València, franciscans d'Ontinyent, escolapis de València, Gandia i Utiel— van donar-se d'alta com a socis de la *Real Sociedad* en els primers anys de funcionament de la secció de València.

L'actitud dels catedràtics de la Universitat fou particularment interessant. Ja coneixem l'actitud inicial de Boscá. En jubilar-se, el 1914, va ser succeït a la càtedra pel biòleg nuler Francisco Beltrán Bigorra. Beltrán, encara que no massa sovint, sí que participava a les reunions de la secció. El vertader protagonisme dintre la secció el va assolir Beltrán a finals dels anys vint, per la qual cosa no entra dins de les qüestions que tractem en aquesta comunicació. Sí que aprofundirem en la figura d'Eduardo Boscá; aquest començà a assistir a les reunions de la secció l'any 1919, tot just quan el seu fill Antimo ocupà la càtedra que deixava vacant Arévalo. A més a més, Eduardo Boscá fou elegit president de la secció per a l'any 1920 en sessió celebrada el 27 de novembre de 1919 (Sección de Valencia, 1919b). Nogensmenys, quan Arévalo encara ocupava la càtedra, Eduardo Boscá envià per intermediaris, principalment pel seu fill aleshores catedràtic a Castelló i que esporàdicament participava a les reunions de la secció, unes notes per ser llegides a les esmentades reunions. La relació personal d'Arévalo amb els Boscá resta encara en la foscor, raó per la qual és difícil anar més enllà.

El creixement de la secció

El primer acord que prengueren els fundadors de la secció, a la mateixa sessió constituent, va estar el d'augmentar el nombre de socis. I és clar que s'atragegaren a fer-lo efectiu, puix que per al nou any, en només dos mesos, havien doblat el nombre de membres. Metges i llicenciats en ciències —entre aquests últims, els auxiliars de l'Institut— n'eren la majoria dels nous socis. Tanmateix, l'ingrés més destacable fou el del comandant retirat

³ Una dada interessant que reafirma aquesta vinculació tan estreta ens la dóna el mateix Pardo en una breu nota presentada davant la secció de València i que fa referència a una excursió a la Font de Sant Lluís, lloc situat a les rodalies de la ciutat de València, en companyia de dos alumnes d'últim curs de l'institut, amb la finalitat de recollir mostres de plàncton (Pardo, 1917). Pardo, és clar per la data, no era encara llicenciat.

d'infanteria Eduardo Roselló, un mallorquí arrelat a València i que havia reunit una extraordinària col·lecció conquiològica, amb exemplars d'arreu del món⁴ (Sección de Valencia, 1913b).

La figura 1 mostra l'evolució per anys del nombre de socis que pertanyien a la secció, és a dir, els residents a València i província; s'ha construït mitjançant les dades que aporta l'índex geogràfic de socis que cada any publicava la *Real Sociedad* i que es trobava sempre al començament de cada volum anual del *Boletín*; l'any 1923 queda buit perquè no va ésser publicat l'índex. Hom observa un període inicial de creixement entre els anys 1913 i 1915, i al qual ja hem al·ludit adés. Després ve un període d'estabilització, que abasta fins que Arévalo es trasllada a Madrid al començament de 1919; durant aquest període, les freqüents baixes estaven equilibrades per les incorporacions; en conjunt, continuen predominant els metges, farmacèutics i llicenciats en ciències a més a més de reconeguts afeccionats a camps concrets de la història natural. Al període final de bell nou creix el nombre de socis, espectacularment i ràpida; la causa d'aquest creixement cal cercar-la en una tendència a captar socis, especialment moltes institucions, que més que elevar el nivell científic reforçaven la consideració social de la secció. L'índex també ens ha permés enllestir la figura 2; es tracta d'un diagrama per sectors que ens mostra la distribució dels socis segons la situació professional al moment de l'ingrés a la secció.

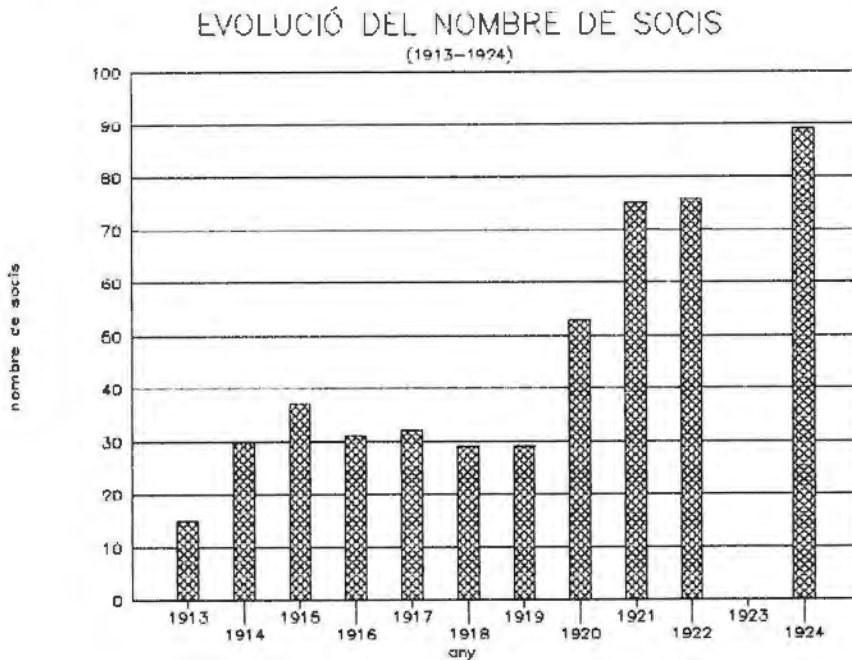

Figura 1. Evolució del nombre de socis (1913-1924)

⁴ Avui, benauradament, aquesta col·lecció s'exposa en un espai contigu al Museu Paleontològic Municipal de València, després d'una acurada tasca de restauració, classificació i ordenació.

PROFESSIÓ DELS SOCIS

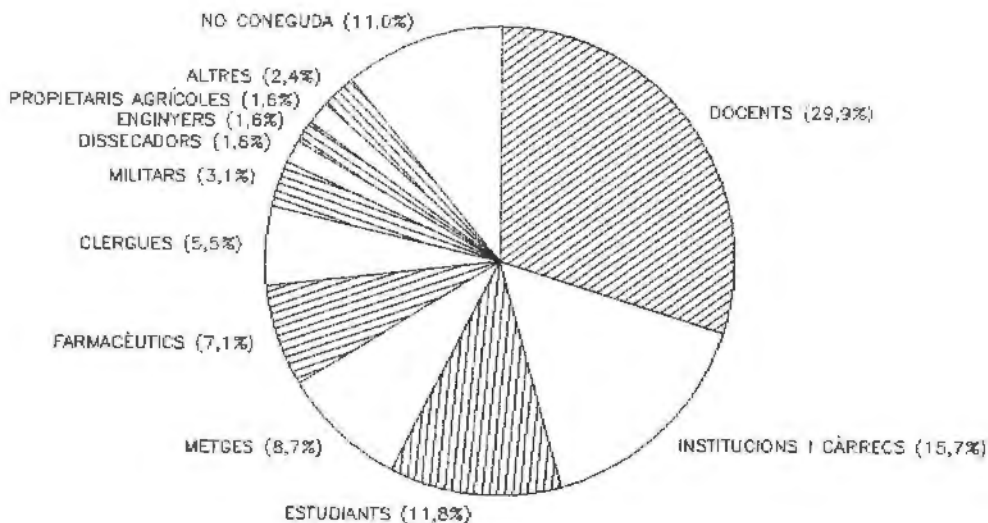

Figura 2. Professi6 dels socis

La producci6 científica dels socis de la secci6 de Val6ncia

He revisat un total de 94 publicacions realitzades per membres de la secci6 al per6ode que ens ocupa. Totes les publicacions considerades van apar6ixer al *Bolet6n* i a les *Memorias de la Real Sociedad Espa6ola de Historia Natural*, i als *Anales del Instituto General y T6cnico de Valencia*. El *Bolet6n* i les *Memorias* eren 6rgans oficials de la *Real Sociedad*, i tamb6, per tant, de la secci6 de Val6ncia; els *Anales* ho eren de l'Institut General i T6cnic de Val6ncia, i es nodrien copiosament del treball científic de certs socis de la secci6, de tal manera que derivaren en 6rgan ofici6s d'aquesta. Com que el treball ateny la secci6, s6n totes tres revistes el m6s fidel reflex de l'activitat científica de la instituci6 de qu6 tracta.

Els materials apareguts al *Bolet6n* s6n heterogenis; en efecte, inclouen a m6s dels articles científics habituals, a l'estil dels que apareixen tamb6 als *Anales* i a les *Memorias*, notes espigolades de les actes de la secci6 de Val6ncia; per tenir un criteri el m6s objectiu possible, nom6s he considerat aquelles que es troben citades als 6ndexs corresponents als volums anuals del *Bolet6n*. En definitiva, he establert quatre grups d'obres, a saber: notes de la secci6 contingudes al *Bolet6n*, articles d'aquest, articles de les *Mem6rias* i articles dels *Anales*; a la figura 3 apareixen abreuiades com a BRSEHN(N), BRSEHN(A), MRSEHN i AIGT respectivament. Aquesta figura mostra la producci6 per autors. Moroder 6s un

productor notable, tant pel nombre com per la qualitat dels seus treballs, fonamentalment entomològics. El cas de Gandolfi mereix un comentari més ampli; ell era un ictiòleg suís que vingué a Espanya per recollir dades de la biologia de les anguiles; treballà al Laboratori d'Hydrobiologia de València durant llargs períodes, i va fer sincera amistat amb Arévalo i Pardo; va ser presentat com a soci de la *Real Sociedad* pel mateix Arévalo (Secció de Valencia, 1916). Tot i que residia oficialment a Mallorca, passava la major part del temps en terres valencianes; açò m'ha fet considerar Gandolfi com un soci més de la secció. Cal destacar també de Gandolfi que la major part de les seues publicacions són articles, és a dir, gaudeix en general la seua obra d'un interès superior al de la resta, llevat el cas d'Eduardo Boscá, que també destaca per l'alt nombre d'articles. Arévalo, lògicament, tracta per damunt de tot de qüestions d'hydrobiologia, i en concret de planctologia; ara bé, la proporció exageradament alta de notes breus difumina la seua aportació científica. Pardo, amb vint-i-sis publicacions, és el més prolífic; com en el cas d'Arévalo, les notes són aclaparadorament majoritàries; els temes van des de la hydrobiologia, a l'estil del seu mestre Arévalo, a la ictiologia, per influència de Gandolfi, passant per la història natural en general —concretament, inventaris de les col·leccions de l'Institut— i altres temes.

La figura 4 descriu l'evolució en el nombre anual de publicacions. Una tendència sostinguda a elevar-se amb els anys és sobtadament truncada el 1921 per causes que no he pogut establir. Els dos anys següents reiniciaren la tendència ascendent. La figura 5 descriu la distribució per matèries de les publicacions. La ictiologia i la hydrobiologia, amb dinou i divuit publicacions respectivament, són les disciplines capdavanteres, la qual cosa palesa el predicament que trobaren les orientacions impulsades per Arévalo. L'entomologia és la tercera disciplina, amb dotze treballs, i és seguida per l'herpetologia, amb vuit, quasi tots firmats per Eduardo Boscá. També la paleontologia compta amb una notable representació de set publicacions. La resta de disciplines resulten gairebé anecdòtiques.

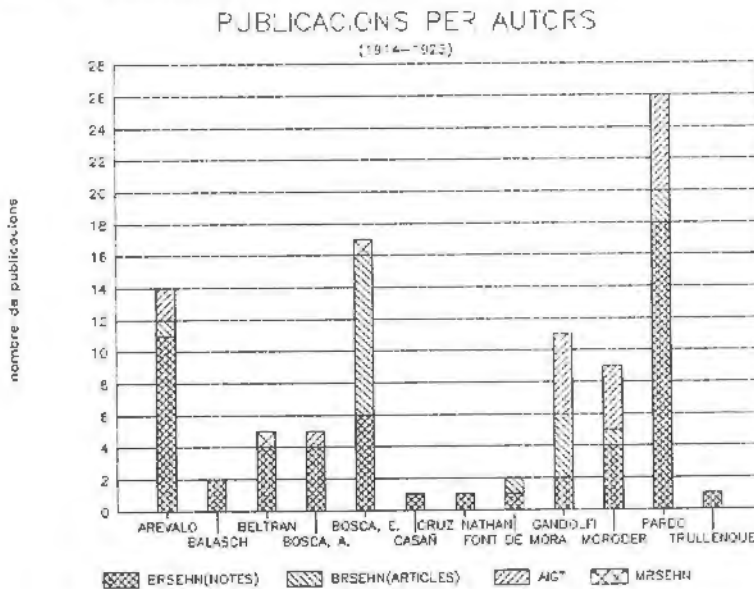

Figura 3. Publicacions per autors (1914-1923)

EVOLUCIÓ DEL NOMBRE

DE PUBLICACIONS (1914-1923)

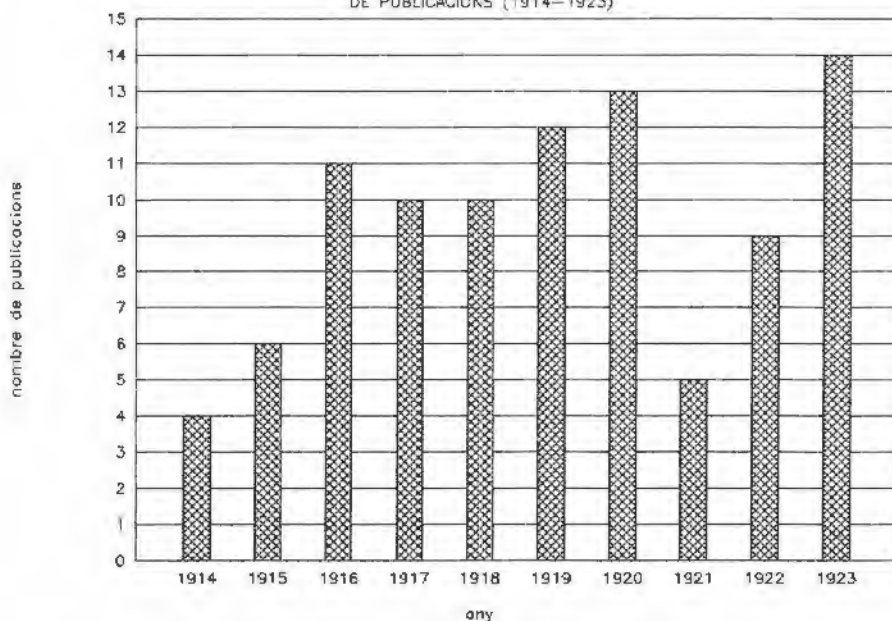

Figura 4. Evolució del nombre de matèries

PUBLICACIONS PER MATÈRIES

(1914-1923)

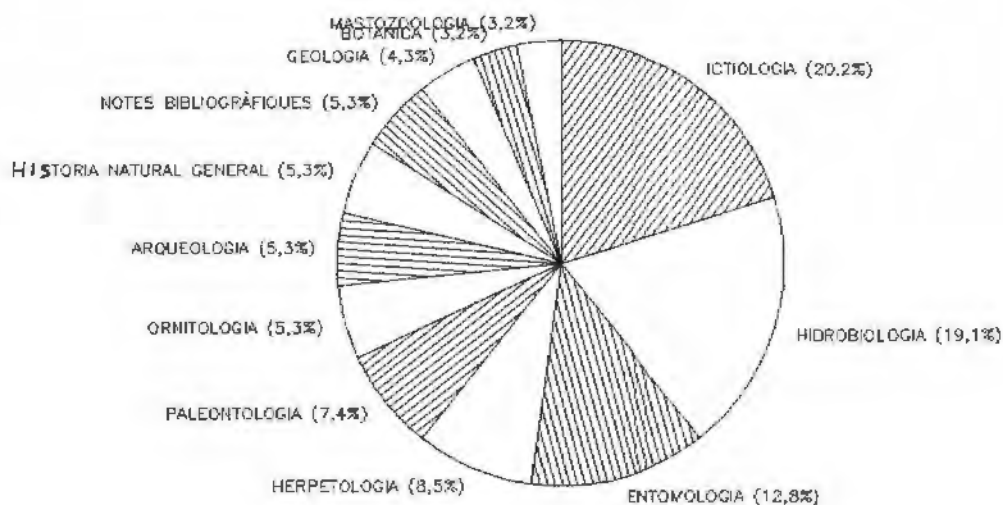

Figura 5. Publicacions per matèries

Bibliografía

- CASADO DE OTAOLA, S. (1994), *Los naturalistas del cambio de siglo y la introducción de la ecología en España, de 1868 a 1936*. Tesis doctoral, Madrid, Universidad Autónoma.
- ENCICLOPEDIA UNIVERSAL ILUSTRADA EUROPEO-AMERICANA (1930), "Arévalo Carretero (Celso)". En: ENCICLOPEDIA UNIVERSAL ILUSTRADA EUROPEO-AMERICANA: *Apéndice*. Madrid, Espasa Calpe: I, 801
- PARDO, L. (1917), "Nota sobre una excursión hidrobiológica a la Fuente de San Luis (Ruzafa)", *Bol. R. Soc. Esp. Hist. Nat.*, 17, 116-117.
- REAL SOCIEDAD ESPAÑOLA DE HISTORIA NATURAL (1913a), "Índice geográfico de socios", *Bol. R. Soc. Esp. Hist. Nat.*, 13, 41-48.
- REAL SOCIEDAD ESPAÑOLA DE HISTORIA NATURAL (1913b), "Sesión del 5 de noviembre de 1913", *Bol. R. Soc. Esp. Hist. Nat.*, 13, 420-423.
- REAL SOCIEDAD ESPAÑOLA DE HISTORIA NATURAL (1914), "Índice geográfico de socios", *Bol. R. Soc. Esp. Hist. Nat.*, 14, 42-49.
- REAL SOCIEDAD ESPAÑOLA DE HISTORIA NATURAL (1915), "Índice geográfico de socios", *Bol. R. Soc. Esp. Hist. Nat.*, 15, 43-50.
- REAL SOCIEDAD ESPAÑOLA DE HISTORIA NATURAL (1916), "Índice geográfico de socios", *Bol. R. Soc. Esp. Hist. Nat.*, 16, 43-50.
- REAL SOCIEDAD ESPAÑOLA DE HISTORIA NATURAL (1917), "Índice geográfico de socios", *Bol. R. Soc. Esp. Hist. Nat.*, 17, 43-50.
- REAL SOCIEDAD ESPAÑOLA DE HISTORIA NATURAL (1918), "Índice geográfico de socios", *Bol. R. Soc. Esp. Hist. Nat.*, 18, 30-36.
- REAL SOCIEDAD ESPAÑOLA DE HISTORIA NATURAL (1919), "Índice geográfico de socios", *Bol. R. Soc. Esp. Hist. Nat.*, 19, 30-36.
- REAL SOCIEDAD ESPAÑOLA DE HISTORIA NATURAL (1920), "Índice geográfico de socios", *Bol. R. Soc. Esp. Hist. Nat.*, 20, 30-36.
- REAL SOCIEDAD ESPAÑOLA DE HISTORIA NATURAL (1921), "Índice geográfico de socios", *Bol. R. Soc. Esp. Hist. Nat.*, 21, 33-40.
- REAL SOCIEDAD ESPAÑOLA DE HISTORIA NATURAL (1922), "Índice geográfico de socios", *Bol. R. Soc. Esp. Hist. Nat.*, 22, 33-40.
- REAL SOCIEDAD ESPAÑOLA DE HISTORIA NATURAL (1924), "Índice geográfico de socios", *Bol. R. Soc. Esp. Hist. Nat.*, 24, XXXII-XXXIX.
- SECCIÓN DE VALENCIA (1913a), "Sesión del 25 de octubre de 1913", *Bol. R. Soc. Esp. Hist. Nat.*, 13, 425-427.
- SECCIÓN DE VALENCIA (1913b), "Sesión del 26 de noviembre de 1913", *Bol. R. Soc. Esp. Hist. Nat.*, 13, 496-498.
- SECCIÓN DE VALENCIA (1914), "Sesión del 28 de enero de 1914", *Bol. R. Soc. Esp. Hist. Nat.*, 14, 93-95.
- SECCIÓN DE VALENCIA (1916), "Sesión del 27 de febrero de 1916", *Bol. R. Soc. Esp. Hist. Nat.*, 16, 133.
- SECCIÓN DE VALENCIA (1919a), "Sesión del 26 de diciembre de 1918", *Bol. R. Soc. Esp. Hist. Nat.*, 19, 56-57.
- SECCIÓN DE VALENCIA (1919b), "Sesión del 27 de noviembre de 1919", *Bol. R. Soc. Esp. Hist. Nat.*, 19, 491-493.